

Олена СОКУРЕНКО

Ключові поняття: світогляд, світорозуміння, формування світорозуміння особистості

Нова модель освіти в Україні спрямовується на пріоритетний розвиток особистості та створення для цього відповідних умов. Згідно з положеннями Національної доктрини розвитку освіти, законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», Державного стандарту загальної середньої освіти, Державного стандарту початкової освіти, Базового компоненту дошкільної освіти в Україні держава має забезпечувати виховання в дітей і молоді демократичного світогляду, національних світоглядних позицій, ідей, поглядів, переконань, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти та самореалізації особистості.

УДК 37.032+373.31+140.8

ФОРМУВАННЯ СВІТОРОЗУМІННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

© О. Сокурєнко. 2011

кцентується увага на завданнях загальної середньої освіти, якими є формування особистості учня, його наукового світогляду. Отже, сучасна школа повинна формувати в учня гуманістичний, цілісний, сформований на засадах наукових знань світогляд.

Світогляд як інтегральне духовне утворення спонукає особистість до практичної дії, до певного способу життя та думки. У психолого-педагогічних дослідженнях проблема формування світогляду особистості є однією з центральних, що пояснюється важливістю та складністю цього процесу, основоположною роллю світогляду в особистісному розвитку людини та існуванні суспільства.

Мета статті – дослідити психолого-педагогічний аспект проблеми формування світорозуміння особистості.

Аналіз досліджень порушеної проблеми й виклад основного матеріалу статті. Світогляд являє собою систему принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, що визначають ставлення особистості до дійсності, загальне розуміння світу,

життєві позиції людей. Світогляд – складне духовне утворення, яке відзначається широким змістовим наповненням. У структурному плані прийнято виділяти в ньому такі рівні, як світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння.

У дослідженнях Л. Виготського, Е. Еріксона, Л. Обухова, Н. Шумакова та ін. вказується на зв'язок світогляду з культурою. Н. Менчинська, В. Мухіна, Ф. Михайлов, О. Толстих, В. Трубачов, В. Ясвін та ін. питання формування світогляду розглядають у контексті проблеми формування особистості, розвитку сприйняття й екологічного виховання. У визначеннях поняття «світогляд», сформульованих В. Мухіною й М. Лісіною відображено деякі аспекти дослідження її когнітивної складової, тобто розумових дій і операцій, що забезпечують формування світогляду.

Л. Божович вважає, що світогляд являє собою «стійку систему моральних ідеалів і принципів, яка стає постійно діючою моральною сполукою, що опосередковує все: їхню (учнів) поведінку, діяльність, ставлення до навколишньої дійсності та до себе [2, 436]».

На думку Н. Менчинської та Т. Мухіної, світогляд – це важливий компонент структури особистості, який пов'язаний з такими особистісними підструктурами: із загальною спрямованістю життєдіяльності людини (ставленнями, мотивами, оцінками, ідеалами), а також з її інтелектуальною стороною (уявленнями, знаннями, вміннями, навичками). Світогляд координує діяльність цієї складної системи взаємозалежностей.

Д. Ельконін і М. Лісіна, говорячи про формування світогляду на межі дошкільного дитинства та початкової школи, обмежуються формуванням попередніх планів і ліній дослідження, яке пов'язане з вивченням аспектів світорозуміння в рамках організованого навчально-виховного процесу. Л. Виготський наголошував, що світогляд як системне особистісне новоутворення з'являється в підлітковому віці, а починає формуватися з перших років життя.

У працях Л. Виготського стверджується, що в ранньому онтогенезі світогляду передує «миродействие» (рос.). Під «миродействием» (рос.) Л. Виготський розуміє спосіб вираження дитиною свого ставлення до навколишнього світу, становлення якого відбувається під впливом дорослих [3].

Д. Ельконін наголошує, що це «тенденція до узагальнення, до встановлення зв'язків, яка починає виявлятися в дитвї дошкільного віку. Вона становить ту основу, на якій формується абрис світогляду, перша спроба створити картину світу – природи і суспільства [11, 138]». Це відбувається в спільній з дорослим діяльності.

Образ «миродействия» (рос.) або «світоставлення» виявляється у свідомості дитини за допомогою уявлень і виконує такі функції:

- відображення зв'язків між зовнішнім (оточуючим дитину) і внутрішнім світом особистості (Л. Виготський, М. Лісіна);
- відображення взаємозв'язків спрямованості особистості та знань про предмет цієї спрямованості (Н. Менчинська, Н. Непомняща);
- відображення підсумкового ставлення дитини до навколишнього світу на тому рівні узагальнень, який їй доступний (С. Рубінштейн, Д. Ельконін).

На підґрунті досліджень Л. Виготського й Д. Ельконіна можемо стверджувати, що виховна діяльність є формою участі та впливу дорослих (педагогів, батьків) на «миродействие» (рос.), світорозуміння дитини. У дитини ставлення до світу існує розгорнуто, тому за допомогою виховної педагогічної діяльності ми можемо впливати на формування її світорозуміння.

Окремі аспекти розвитку світорозуміння дитиною навколишньої дійсності розглядалися вітчизняними й зарубіжними психологами (К. Альбуханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Асмолов, І. Бех, М. Борисевський, О. Запорожець, П. Гальперін, В. Гелло, М. Дригус, О. Дусавицький, Я. Коломінський, О. Кононко, Г. Костюк, В. Крутецький, С. Ладивір, О. Леонтєв, С. Максименко, Л. Рубінштейн та ін.). Ана-

ліз праць вітчизняних і зарубіжних психологів (К. Альбуханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Асмолов, І. Бех, М. Боришевський, О. Запорожець, М. Лісіна, В. Мухіна, В. Петровський, С. Рубінштейн, А. Маслоу) доводить, що особистісне становлення дитини є процесом виникнення під час розвитку нових якостей соціального індивіда, появи здатності бути носієм свідомості, формування моральної поведінки.

Так, І. Бех обгрунтовуючи методологічні засади сучасного виховного простору, акцентує увагу на принципі забезпечення виховної функції навчання: «Доцільно організоване за змістом і формою навчання має високий виховний потенціал: вводить особистість до простору світоглядних ідей, формує соціальні настанови й ціннісні орієнтації, гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби [1, 44]», відбувається соціалізація дитини. Тому вся навчальна інформація про природне й соціальне оточення має узгоджуватися з процесом становлення особистості дитини. Лише за таких умов навчально-виховний процес сприятиме «формуванню цілісної картини світу, уявлень про зв'язок навколишнього світу та внутрішнього життя особистості, збагаченню морального досвіду дитини [Там само]».

Світоставлення, спосіб буття людини як суб'єкта цілеспрямованих творчих змін природного, предметного й соціального середовища були предметом багатьох психологічних досліджень (Л. Анциферова, А. Кирилюк, С. Рубінштейн, Л. Станкевич та ін.). Так, на думку А. Кирилюк, світоставлення поступово набуває основних рис діяльності й цілепокладання, тому світоглядний аспект його вивчення розглядає ставлення людини до світу як фундаментальну особливість її життєдіяльності, здатність перетворюватися на активне змістовне начало в перетворенні дійсності.

К. Альбуханова-Славська й С. Рубінштейн наголошують, що особистість – це цілеспрямована й самоорганізована система, основною функцією якої є здійснення індивідуального способу суспільного

буття. Також, самоорганізація особистості виявляється в тому, що перетворювальна діяльність спрямована як на оточення, так і на неї саму, про що свідчать почуття «Я», реакції на власну поведінку, здатність до самоспостереження, самоаналізу, саморегуляції, самовдосконалення (Л. Анциферова, І. Бех, Л. Божович, А. Веденов, А. Маслоу та ін.).

Отже, світогляд особистості – система поглядів на світ у цілому, на ставлення людини до суспільства, природи, самої себе. В основі світогляду лежить світорозуміння, тобто сукупність визначених знань про світ.

Підвищення ефективності навчально-виховного процесу на засадах гуманістичної педагогіки набуває особливого значення для початкової школи, де закладаються основи світогляду дитини. Серед сучасних досліджень, присвячених різним аспектам гуманізації освіти, треба виділити наукові розробки Г. Балла, Є. Барбіної, І. Бежа, С. Гончаренка, І. Зязюна, Г. Пустовіта, В. Сухомлинського, А. Суценка та ін.

Підґрунтям педагогічного розв'язання проблеми формування світогляду підрастаючого покоління є творчий доробок Г. Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Видатні педагоги наголошували на важливості формування світоглядних уявлень як невід'ємного компонента розвитку особистості, що базуються на ідеях гуманізму та демократизму.

К. Ушинський визначив основні шляхи формування гуманістичних стосунків між педагогом і вихованцем. На його думку, педагог повинен вчитися сприймати й розуміти душу дитини у всіх її виявах. А. Макаренко «цілі виховання» розумів як «програму людської особи, програму людського характеру, до того ж у поняття «характер» я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх виявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, знання [6, 150]».

У центрі цілісної гуманістичної концепції В. Сухомлинського – любов до дитини,

турбота про повноту її щастя. «Формування світогляду починається з тієї сходинки мислення, піднявшись на яку, людина немовби оглядає навколишній світ і водночас відчуває себе частиною світу – активною, творчою силою [8, 101]». Тому важливе виховне завдання полягає в тому, щоб учень «піднявся на світоглядну сходинку у своїй розумовій праці, у навчанні», – зазначав В. Сухомлинський. Цінними для нашого дослідження є думки великого педагога щодо виховання світогляду учнів: «Світогляд – це особистісне ставлення людини до істин, закономірностей, фактів, явищ, правил, узагальнень, ідей. Виховання науково-матеріалістичного світогляду є проникненням педагога в духовний світ вихованця [8, 101]». Думки великого педагога щодо педагогічного впливу на формування світогляду особистості розвивають у своїх роботах С. Гончаренко, Т. Поніманська, А. Сущенко, Г. Тарасенко та ін.

«Педагогічна діяльність реально не перетворює об'єкт, а виступає як організований цілеспрямований вплив на свідомість суб'єкта через передачу знань і формування світогляду», – слушно зауважує А. Сущенко [9, 73]. Одним з чинників формування гуманістичного світогляду визначається «досягнення внутрішньої згоди» між учителем та учнем, навіть, якщо вони мають протилежні позиції [9, 142]. Обґрунтовуючи етапи педагогічного керівництва гуманним самовихованням учнів, учений вказує на необхідність добору таких методів і форм, «завдяки яким діти під керівництвом вихователя, але самостійно здобували б гуманістичну світоглядну спрямованість, яка в подальшому перейшла б у гуманістичний тип світогляду, що поєднує в собі моральний та ціннісний (аксіологічний) аспекти [10, 89 – 90]».

Т. Поніманська підкреслює, що «особистісний розвиток дитини неможливий без допомоги дорослого, ...він може успішно здійснюватися за умови, що дорослий дає дитині можливість виступати по черзі то в ролі об'єкта виховного впливу, то в ролі суб'єкта власного розвитку. Зокре-

ма, «діяльнісне поле» дитина може здобути лише у спільній з дорослим діяльності [7, 6]». Це доводить необхідність створення педагогом сприятливих умов формування особистості дитини, реалізації суб'єктної парадигми освіти. «Саме відносини з дорослими презентують дитині суспільство, багатство стосунків у ньому й уперше вводять її в соціальну взаємодію. Показником соціалізованості особистості є її зверненість на інших і на себе», – зазначає вчена [Там само].

Шляхи, форми, методи виховання світогляду в учнівській молоді висвітлено в дослідженнях О. Артюхової, І. Бургун, А. Васильєва, З. Воїнкової, С. Гончаренка, В. Демиденко, Є. Дурманенко, Г. Кондратенко, В. Льченко, Л. Корміної, І. Метлика, Е. Моносзона, О. Паладянци, Л. Потапов, М. Ратко, Р. Рогової, Ю. Руденка, О. Шаповал та ін.

Е. Моносзон трактує світогляд як узагальнену систему поглядів, переконань та ідеалів, у яких людина виявляє своє ставлення до природного й соціального оточення. Світогляд узагальнює знання, досвід, емоційні оцінки, визначає ідейну спрямованість життя й діяльності особистості. Є. Дурманенко розглядає формування наукового світогляду підлітків шляхом інтеграції знань про людину та суспільство. У роботі О. Опалюк засобом формування морально-етичного світогляду виступає декоративно-прикладне мистецтво. Формування світоглядних знань підлітків у процесі навчально-пізнавальної діяльності вивчає Л. Корміна.

О. Артюховою встановлено, що художній світогляд є важливим чинником суспільного розвитку людини, впливає на її спілкування з навколишнім світом і сприяє освоєнню культурних надбань суспільства.

У дослідженні В. Демиденко світоглядні уявлення розглядаються як результат творчого осягнення особистістю світу, перетворення елементів знань, відчуттів, сприймань об'єктів навколишнього світу на власні особистісні надбання. Обґрунтовано й експериментально перевірено,

що гуманістичний характер світоглядні уявлення набудуть за умов: пріоритетності аксіологічного компоненту в навчанні; перетворення загальнолюдських цінностей в особистісний зміст для дитини; дотримання принципу толерантності й вільного виявлення учнями власних поглядів і суджень; цілеспрямованого виховання в учнів зацікавленого ставлення до світу.

Підсумовуючи дослідження попередників, Г. Кондратенко визначає світосприйняття як комплексний процес і результат формування в свідомості людини багатомірності образу світу. Вченою доведено, що естетичне світосприйняття є складовою цілісного світосприйняття.

Умовами формування світогляду особистості школярів учні вбачають впровадження інтегрованих курсів, опору на життєвий досвід вихованців і врахування їх вікових особливостей (К. Гуз, В. Ільченко, Т. Михайлова, Л. Потапук, М. Ратко, О. Шаповал та ін.).

Незважаючи на багатоплановість досліджень проблеми формування світогляду учнів основної та старшої школи, недостатньо уваги приділено з'ясуванню форм і методів формування основ світогляду в учнів молодшого шкільного віку. Окремі аспекти розвитку світорозуміння дитиною навколишньої дійсності розглянуто в дослідженнях вітчизняних і російських учених (Н. Бібік, А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, В. Ільченко, Т. Ковальчук, О. Кононко, С. Курінна, І. Печенко, Т. Поніманська, О. Савченко, Г. Тарасенко, С. Якименко, І. Ярита та ін.).

Формування дитячої картини світу як складової виховання світорозуміння дитини є предметом багатьох сучасних досліджень (Г. Виноградов, Н. Іванова, С. Курінна, М. Осоріна, І. Печенко та ін.). Так, А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, С. Курінна, І. Печенко визначають «дитячу картину світу як особову систему світобачення, що вміщує себе сукупність уявлень, смислових відношень про основні сторони взаємодії дитини зі світом та виявляється через різні види дитячої активності [4, 141]».

Сформованість початкових елементів світорозуміння вчені Т. Ковальчук, І. Ярита вбачають в умінні застосовувати відомі знання для пояснення окремих фактів, на основі спостережень робити правильні висновки, приділяється увага спілкуванню з природою, в процесі якого формуються уявлення про деякі властивості об'єктів.

Важливими є висновки В. Ільченко щодо визначення поняття «світорозуміння», під яким розуміють «понятійний аспект світогляду, систему узагальнених знань про природу, суспільство, місце людини в світі». Ученою подано трактування поняття «природничо-наукове світорозуміння» учнів – це «система знань про природу, яка утворюється в їх свідомості в процесі вивчення природничо-наукових предметів, і розумова діяльність зі створення цієї системи [5, 7]».

Г. Тарасенко досліджує чуттєво-емоційний та художньо-творчий шляхи впливу на гуманістичний світогляд молодших школярів. Основним чинником такого впливу вчена вважає природу та її естетичний потенціал, що передбачає активізацію механізмів аксіологічної діяльності дітей. Г. Тарасенко наголошує, що неможливо сформувати гуманістичний світогляд поза естетичною константою буття.

Висновки. Результатом щодо проблеми нашого дослідження є формування в учнів гуманістичного, цілісного, сформованого на засадах наукових знань світогляду. Цілісна система знань про навколишню дійсність стає підґрунтям для формування світорозуміння дитини.

Розглянуті психолого-педагогічні підходи до визначення ключових понять дослідження дають можливість визначити сутність феномену «світорозуміння» як усвідомлене ставлення особистості до дійсності та до самої себе, поєднання знань, досвіду й самосвідомості в цілісну картину світу. Формування світорозуміння в підростаючого покоління передбачає цілеспрямований систематичний педагогічний вплив на особистість з метою становлення ефективних засобів пізнання світу, набуття

знань і досвіду в різних сферах життєдіяльності, виховання усвідомленого ставлення до дійсності й до самої себе, формування цілісної картини світу.

Аналіз досліджень окресленої проблеми свідчить про спрямованість світорозуміння особистості, залежність його форму-

вання від певних чинників навколишнього середовища. Перспективним вбачаємо розкриття закономірностей формування світорозуміння особистості, вдосконалення методів керівництва цим процесом у навчально-виховній роботі.

Список використаних джерел:

1. **Бех І.** Виховання особистості : Сходження до духовності : [наук. видання] / І. Бех — К. : Либідь, 2006. — 272 с.
2. **Божович Л. И.** Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 464 с.
3. **Выготский Л. С.** Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1957. — 517 с.
4. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / [А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, та ін.] ; Наук. ред. А. М. Богуш ; За заг. ред. Н. В. Гавриш. — Лу- ганськ : Альма-матер, 2006. — 368 с.
5. **Ильченко В. Р.** Формирование естественнонаучного миропонимания школьников : [кн. для учителя] / В. Р. Ильченко. — М. : Просвещение, 1993. — 192 с.
6. **Макаренко А. С.** Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. — К. : Рад. шк., 1990. — С. 150.
7. **Поніманська Т. І.** Дитина і соціум / Т. І. Поніманська // Дошкільне виховання. — 2004. — № 8. — С. 4–6.
8. **Сухомлинський В. О.** Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1970. — 288 с.
9. **Сущенко А. В.** Гуманізація педагогічної діяльності вчителя : [наук.-метод. посіб.] / А. В. Сущенко. — Запоріжжя : Прем'єр, 2003. — 222 с.
10. **Сущенко А. В.** Етапи педагогічного керівництва гуманним самовихованням учнів / А. В. Сущенко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. — Вип. 22. — Запоріжжя-Київ. — 2002. — С. 85–90.
11. **Эльконин Д. Б.** Психическое развитие в детских возрастах : под ред. Д. И. Фельдштейна ; вступ. статья Д. И. Фельдштейна / Д. Б. Эльконин. — М. : Издательство «Ин-т практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. — 416 с.

Резюме

● У статті автор розкриває психолого-педагогічний аспект проблеми формування світорозуміння особистості. Аналізуються дослідження порушеної проблеми. Визначається сутність феномену «світорозуміння».

● В статье автор раскрывает психолого-педагогический аспект проблемы формирования миропонимания личности. Анализируются исследования данной проблемы. Определяется суть феномена «миропонимание».

● The article examines the psychological and pedagogical aspects of personal outlook. The author analyzes the researches of the discussed problem. The point of the phenomenon «world view» is defined.